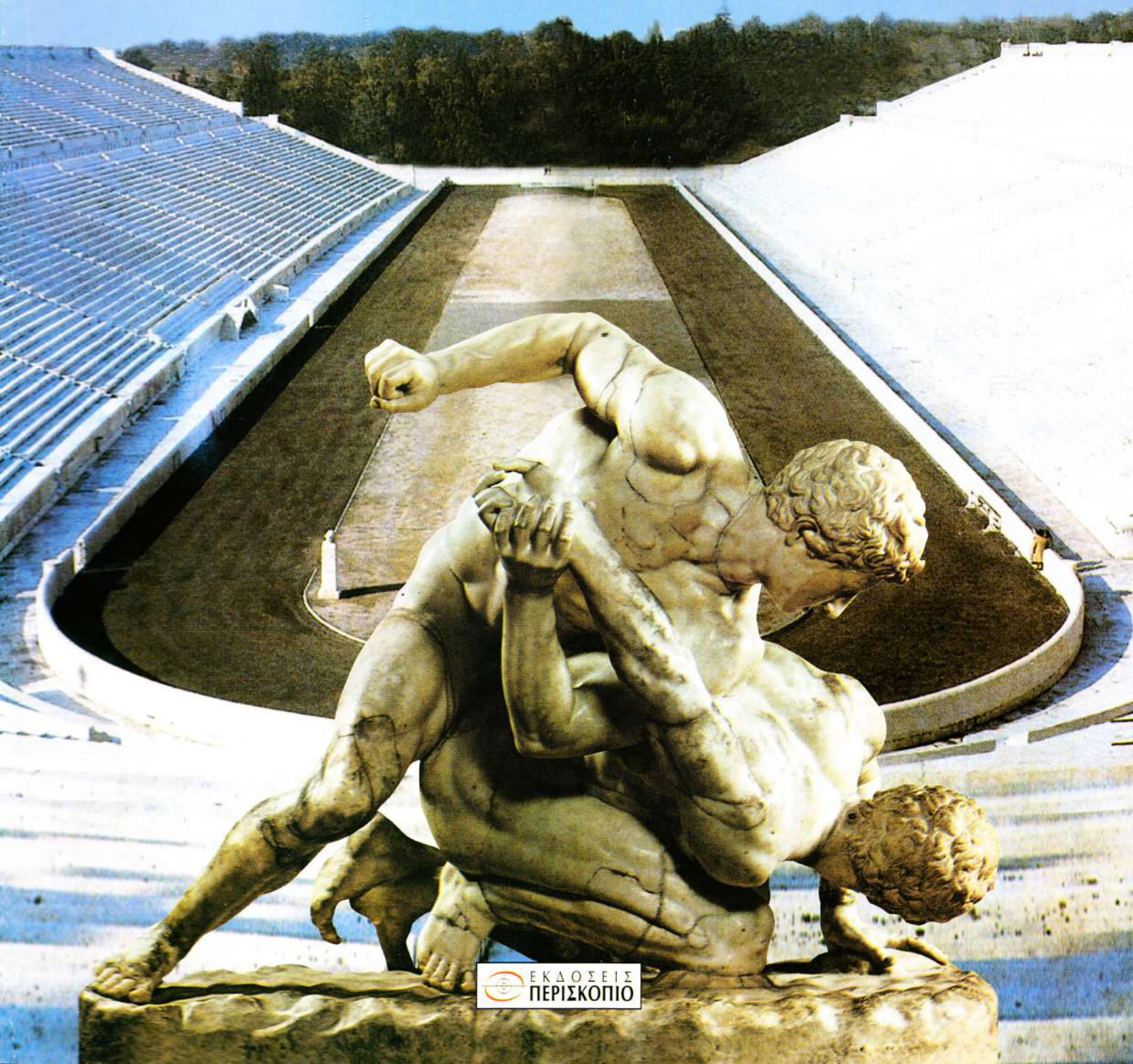

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΝΑΒΙΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Το αθλητικό πνεύμα

Από τους επικήδειους αγώνες των ηρώων
στις πανελλήνιες αθλητικές εορτές

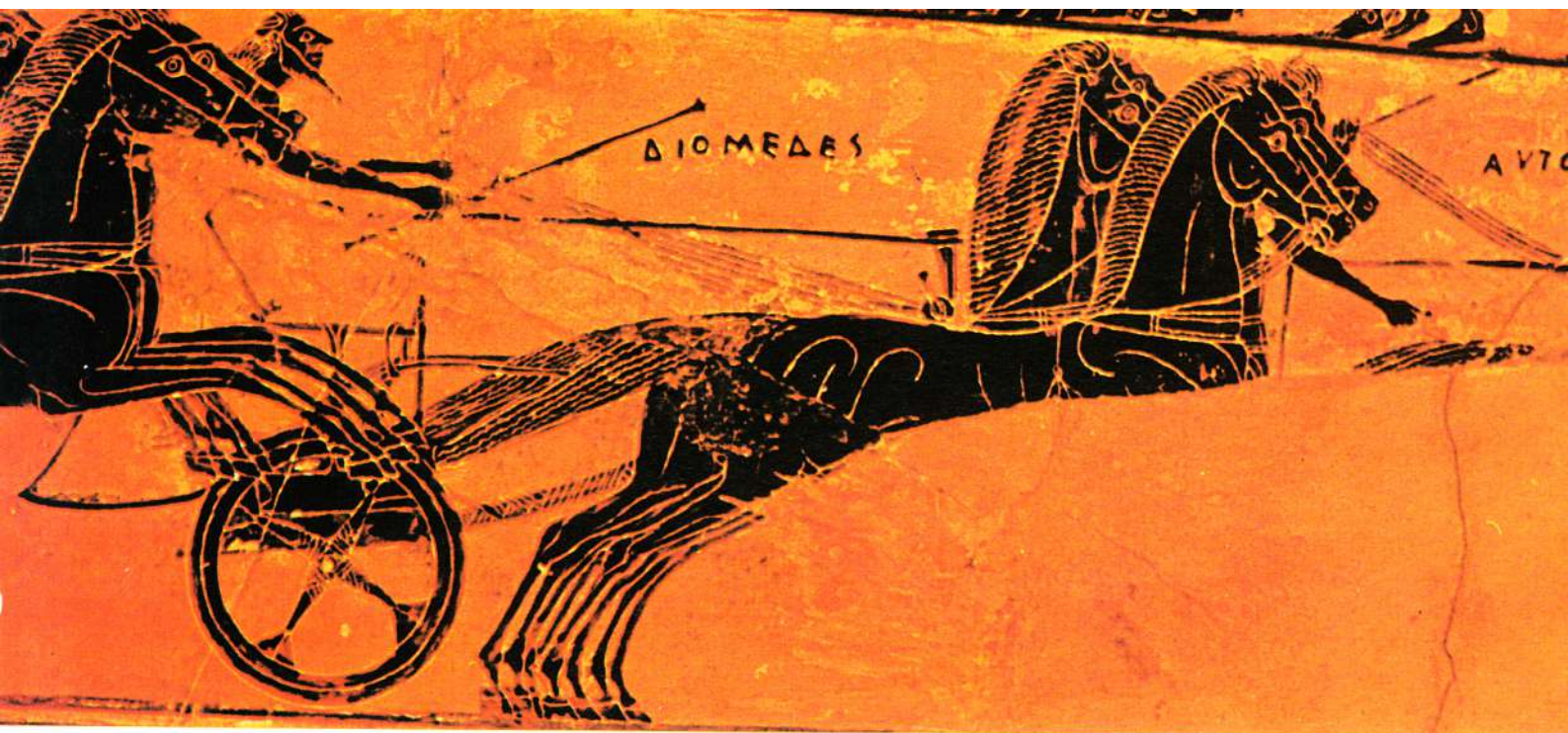
«οικ οίδεν άλλους
ή τους επιταφίους αγώνας»
[σχόλ. Α στην Ιλιάδα Χ, 164]

Το γνήσιο αθλητικό και αγωνιστικό πνεύμα γεννήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα της εποχής του Ομήρου. Μέσα από τις αφηγήσεις του Ομήρου γίνεται έντονα αισθητή η παρουσία ενός αθροιστικού πολεμικού λαού, των Αχαιών, που τρέφει ιδιαίτερη αγάπη για τους αγώνες, τις αθλητικές επιδείξεις, τις αματοδρομίες αλλά και τους καλλιτεχνικούς διαγωνισμούς (μουσικής, ποίησης και χορού). Ο αθλητισμός γεννιέται στην πραγματικότητα με την εμφάνιση στο προσκήνιο της ιστορίας αυτού του κόσμου, του ομηρικού: της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Ενσωματώνοντας μια υπερχιλιόχρονη κρητομυκηναϊκή αγωνιστική παράδοση, ο «γεωμετρικός» (ομηρικός) ελληνικός κόσμος αναδύθηκε μέσα από την αγλύ και τη ζοφερή ατιμόσφαιρα των Σκοτεινών Αιώνων ως μια κοινωνία στην οποία ο αθλητισμός είχε ήδη διαποτίσει όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Το «αιέν αντιστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων» κατέστη κυρίαρχη ιδεολογία, όχι μόνο ως αγχώδης επιταγή μιας διαρκώς επί τα όπλα κοινότητας, αλλά κυ-

ρίως ως μια πηγαία έκφραση αγάπης για τη σωματική προσπάθεια και για τα ιδανικά του αθλητικού ιδεώδους.

Η αγάπη για άθληση είναι τόσο έντονη και παρούσα στα γεωμετρικά και αρχαϊκά χρόνια, ώστε αποτελεί, αβίαστα σχεδόν, οργανικό στοιχείο θρησκευτικών τελετών, επικήδειων και δημόσιων αγώνων ή διασκεδάσεων. Η τάση αυτή εδραιώθηκε στη δωρική Πελοπόννησο και ίσως δεν είναι άσχετο με αυτό το γεγονός ότι τα πλείστα των αρχαίων ελληνικών σταδίων βρίσκονται εκεί, με σημαντικότερο βέβαια το στάδιο της Ολυμπίας. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι στον χώρο αυτό εμφανίσθηκε η σιδηρά Σπάρτη, στην κοινωνία της οποίας η αθλητική άσκηση έγινε τρόπος ζωής για αιώνες προκλώντας τον παγκόσμιο θαυμασμό. Επιπλέον, τρεις από τις τέσσερις μεγάλες πανελλήνιες αθλητικές εορτές, τα Ολύμπια, τα Ισθμια και τα Νέμε(ι)α, διοργανώνοντο στη γη του Πέλοπα. Η λαχτάρα για διάκριση μεταλαμπαδεύτηκε από τους ομηρικούς ήρωες στους αθλητές/πολίτες των πόλεων-κρατών της ομηρικής και αρχαϊκής Ελλάδας.

Πριν όμως ο αθλητισμός διαπλαστεί ως σύστημα παιδευτικό, λαμβάνοντας κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. κορυφαία θέση στην πλατωνική Πολιτεία,

στα ομηρικά έπη

Δημήτριος Γαρουφαλής

Αρχαιολόγος

Διευθυντής Σύνταξης CORPUS

και πριν ακόμη εδραιωθεί ως θεσμός μόνιμος και ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των αρχαίων Ελλήνων, του μοναδικού αθλητικού λαού της αρχαιότητας, το αγωνιστικό πνεύμα απαντά για πρώτη φορά στους επικηδείους αγώνες της ομηρικής κοινωνίας. Όλοι οι αγώνες που περιγράφει ο Όμηρος, με εξαίρεση εκείνους που οργάνωσαν προς τιμή του ναυαγού Οδυσσέα οι Φαίακες, διεξήχθησαν σε κηδείες και δεν φαίνεται να υπήρχαν αγώνες επαναλαμβανόμενοι κατά τακτά χρονικά διαστήματα. Η πεποίθηση ότι ο θάνατος οφείλεται πάντα σε ανθρώπινη ενέργεια έθεσε σε πρώτο επίπεδο το αίτημα τιμωρίας του «ενόχου» μέσω συγκρούσεων και ψευδοσυγκρούσεων που κατέληξαν στους «αναίμακτους» αθλητικούς αγώνες. Μέσα από τον γενικά χαοτικό χαρακτήρα του πένθους επιχειρείται για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία η επιβεβαίωση της αλληλεγγύης της ομάδας (όσων απομένουν στη ζωή) με την εγκαθίδρυση αγώνων που αποβλέπουν στην κάθαρση και στην εκβολή της επιβλαβούς βίας, ως προϊόν αντεκδίκησης από την πλευρά της οικογένειας του νεκρού ή, αντίθετα, διεκδίκησης των αγαθών και των προνομίων που εκείνος είχε εν ζωή.

Οι επικηδείοι αγώνες στα ομηρικά έπη έρχονται λοιπόν να εκπολιτίσουν ή καλύτερα να δώ-

σουν μια υγιή διέξοδο και έκφραση σε μια επιθετικότητα και μια οργή που γεννά σε μια ομάδα ανθρώπων η απώλεια ενός μέλους της. Το αίμα το ίδιου του σκοτωμένου που ζητά δικαίωση μετουσιώνεται με θαυμαστό τρόπο από αντεκδίκηση σε εντυπωσιακή επίδειξη σωματικής ισχύος και ρώμης. Θα έλεγε κανείς πως οι ταφικοί αγώνες έχουν την αρχή τους σε αυτή ακριβώς την οργή που γεννά ο θάνατος και στον φόβο μήπως δεν εξευμενιστεί ο αποθανών.

Η ψυχολογική λειτουργία των αθλητικών αγώνων, με απότιση φόρου τιμής προς τον νεκρό, γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στην ραψοδία Ψ της Ιλιάδας, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας είναι αφιερωμένο στη νεκρώσιμη τελετή για τον Πάτροκλο. Στη κηδεία του Πατρόκλου ο Αχιλλέας οργανώνει αγώνες με παρέλαση αριμάτων και αριματοδρομίες, πυγμαχία, πάλη, δρόμο, οπλομαχία, δίσκο, τοξοβολία και ακόντιο [Ιλ. Ψ 257-897]. Η επιθετικότητά του ωστόσο δεν στάθηκε ικανή να εκτονωθεί μόνο με τους αγώνες, γι' αυτό και θυσιάσε δώδεκα Τρώες μπροστά στη σοφό του νεκρού φίλου του [Ιλ. Ψ 6-14]. Το ίδιο θα πράξει αιώνες αργότερα ένας θαυμαστής του Αχιλλέα, ο Μέγας Αλέξανδρος, όταν, πιεραζόμενος και εξοργισμένος από τον θάνατο του Ηφαιστίωνα, θα εκτε-

Ο μελανόμορφος κρατήρας François με παράσταση αριματοδρομίας προς τιμήν του νεκρού Πατρόκλου, 570 π.Χ. (Φλωρεντία, Αρχαιολογικό Μουσείο / η εικόνα είναι δημοσιευμένη στο βιβλίο «Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα, σ. 26-27, Εκδοτική Αθηνών 1982).

Γεωμετρικός κώνθαρος με παράσταση πυγμαχίας (Δρέσδη, Staatliche Kunstsammlungen / η εικόνα είναι δημοσιευμένη στο βιβλίο «Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα», σ. 29, Εκδοτική Αθηνών 1982).

λέσει όλους ανεξαιρέτως τους ενήλικους άνδρες των Κοσσαίων. Η ομηρικού τύπου κοινωνία των Μακεδόνων είχε φανερά διατηρήσει πολλά στοιχεία στον 4ο αιώνα π.Χ. από τις αντιλήψεις της ηρωικής εποχής του Ομήρου.

Οι αθλητικοί αγώνες, πανελλήνιοι και τοπικοί, έλκουν την καταγωγή τους από κάποιον ήρωα. Ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες τελούνται στο όνομα μιας μείζονος θεότητας του Ολύμπου, υπήρχε μια οργανική σύνδεση με έναν αιτιολογικό μύθο που διηγείτο τον θάνατο ενός ήρωα. Στην Ολυμπία οι αγώνες, αν και αφιερωμένοι στον Δία, ήταν επιτάφιοι προς τιμήν του Οινόμαου και του Πέλοπα, ενώ ο Πausanias [VI, 23.3] αναφέρει πως κατά την έναρξη των αγώνων περιλαμβανόταν θρήνος για τον Αχιλλέα, κενόταφιο του οποίου υπήρχε εκεί. Το γεγονός πως οι αγώνες τελούνται προς τιμήν του Ολύμπιου Διός, δεν κατήργησε τη βαθιά πίστη των αρχαίων πως επρόκειτο για έναν επιτάφιο αγώνα στο κενόταφιο ενός ήρωα. Ανάλογες διηγήσεις επιβίωσαν και στους άλλους τρεις πανελλήνιους αγώνες, δεδομένου ότι τελούνται και αυτοί στα μνημεία αρχαίων ηρώων: στα Ισθμια (αφιερωμένοι στον Ποσειδώνα) γίνονταν επικήδειοι αγώνες προς τιμήν του Μελικέρτη, στα Νέμεα (αφιερωμένοι στον Δία) γίνονταν αγώνες προς τιμήν του νεκρού ήρωα Οφέλη και στους Δελφούς προς τιμήν του Πύθωνα, παλιάς χθόνιας θεότητας που θανατώθηκε από τον Ολύμπιο Απόλλωνα.

Το ερώτημα, όμως, είναι, πώς, ενώ οι επικήδειοι αγώνες είχαν ως βασικό χαρακτηριστικό ότι διεξάγονταν για μία μόνο φορά, οι μεγάλοι αθλητικοί αγώνες έγιναν επαναλαμβανόμενοι; Ποιό ή-

ταν εκείνο το στοιχείο που λειτουργήσε ως καταλύτης στη μετάβαση από τον επιτάφιο θρήνο, προς τιμήν ενός ήρωα, στη θέσπιση αγώνων που να ευνοούν την καλλιέργεια του συλλογικού πνεύματος μέσα από τη συμμετοχή όλων; Την απάντηση, η οποία βρίσκεται αναμφίβολα στη συναγωγό δύναμη των αθλητικών αγώνων, σε επίπεδο τόσο τοπικό (Παναθήναια), όσο και πανελλήνιο (Ολύμπια), μας τη δίνουν «τα άθλα επί Πατρόκλω». Η Ιλιάδα αρχίζει με την μήνιν του Αχιλλέα και τη σύγκρουσή του με τον αρχιστράτηγο Αγαμέμνονα, που καταλήγει σε μια ζημιογόνο φιλονεικία για τους Έλληνες. Ο Αγαμέμνων υποχρεωμένος από τη συνέλευση του στρατού να επιστρέψει στον ιερέα του Απόλλωνα Χρύση την κόρη του Χρυσήδα, αρπάζει από τον Αχιλλέα την Βρισηίδα. Μετά από αυτήν την προσβολή, ο ταπεινωμένος Αχιλλέας αρνείται να πάρει μέρος στη μάχη με τραγικές συνέπειες για τον στρατό των Αχαιών. Μπροστά στην πείσιμονα άρνηση του Αχιλλέα, ο Πάτροκλος μπαίνει στη μάχη φορώντας την πανοπλία του Αχιλλέα και σκοτώνεται από τον Εκτορα, ο οποίος με τη σειρά φονεύεται από τον Αχιλλέα σε ένα ξέφρενο ξέσπασμα πόνου και αχαλίνωτης οργής. Το πτώμα του Πατρόκλου καίγεται σε μεγάλη πυρά και ο Αχιλλέας προκηρύσσει αγωνίσματα με ακριβή έπαθλα προς τιμήν του νεκρού. Ο Αχιλλέας, που πριν είχε προκαλέσει με το πείσμα του και τα απότομα λόγια του τόσα δεινά στους Έλληνες, εμφανίζεται τώρα ως εκφραστής της ειρήνης και μας ξαφνιάζει δείχνοντας μεγαλοφυχία διευθετώντας διενέξεις και απονέμοντας έπαθλο ακόμη και στον πρώην εχθρό του Αγαμέμνονα. Μεσολαβεί επιπλέον στη φιλονεικία ανάμεσα στον Αίαντα και στον

Ιδομενέα, που πήραν μέρος στην αρματοδρομία και ήταν έτοιμοι να πιαστούν στα χέρια: «Μη συζητάτε πια με βαριά και άσχημα λόγια, Αία και Ιδομενέα, γιατί ούτε και που ταιριάζει. Εσείς θα θυμώνετε και με άλλον που θα έκανε τέτοια πράγματα» [Ιλ. Ψ 491 κ.ε.]. Είναι αρκετά διδακτικό ότι στους αγώνες για τον Πάτροκλο διαφορές ανάμεσα στους ήρωες, που σε προηγούμενες ραψωδίες οδήγησαν σε σύγκρουση, λύνονται γρήγορα και ειρηνικά, κυρίως χάρι στον Αχιλλέα! Το ίδιο αναιμιατα έληξε και η μονομαχία του Αίαντα με τον Διομήδη για τα όπλα του Σαρπηδόνα: «Αφού οπλίσθησαν (...) ήλθαν και οι δυο στη μέση λαχταρώντας να πολεμήσουν, ρίχνοντας άγριες ματιές. Και όλοι οι Αχαιοί τα έχασαν (...) τρεις φορές χύθηκαν και τρεις πλησίασαν (...) και τότε οι Αχαιοί φοβήθηκαν (...) και φώναζαν να σταματήσουν και να πάρουν μισά μισά τα βραβεία» [Ιλ. Ψ 812-823].

Μέσα από την καταστροφική «μήνιν» του Αχιλλέα και τις επικηδείες τελετουργίες και αγώνες παρακολουθήσαμε μια πορεία προς την αποκατάσταση της ενότητας μεταξύ των Ελλήνων. Οι αγώνες λοιπόν προς τιμήν του Πατρόκλου, αλλά και όλοι οι άλλοι αγώνες, αφενός απορρίπτουν και καταδικάζουν τη διχόνοια ανάμεσα στους Έλληνες, αφετέρου προτείνουν ένα νέο πλαίσιο

συλλογικής και ατομικής δράσης με την ανάπτυξη μιας κοινής ελληνικής συνείδησης (Πανελλήνιοι Αγώνες). Συγχρόνως, προσφέρουν μια εναλλακτική πρόταση για την ειρηνική επίλυση ενδοπολιτικών διαφορών και την ανάπτυξη συνεκτικών θεσμών στην αναδυόμενη πόλη-κράτος (τοπικοί αγώνες και εορτές). Αλλωστε, ήταν ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι ο Ηρακλής είχε ιδρύσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες για να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις ανάμεσα στους Έλληνες. Το σημαντικό είναι πως σε πολύ πρώιμο στάδιο οι Έλληνες συνειδητοποίησαν την εξέχουσα συναγωγό δύναμη των αγώνων, τόσο ανάμεσα στις πόλεις-κράτη, όσο και για την ίδια την γνή λειτουργία της πόλεως. Αυτή η διαπίστωση, ότι δηλαδή οι αγώνες επιδρούν ευεργετικά παρέχοντας έναν ειρηνικό τρόπο εκτόνωσης της ανθρώπινης επιθετικότητας, υπήρξε μια μεγαλειώδης ανακάλυψη στην ιστορία της ανθρωπότητας. Μέσα από ποταμούς αίματος και ανθρωποφαγής ο ελληνικός κόσμος πάλεψε τη βία, πάσχισε να την περιορίσει με λέξεις, καταχωρημένες σε μνημειώδη λογοτεχνικά κείμενα, όπως η Ιλιάδα και η Οδύσεια, ή να τη θάψει στη σκόνη του σταδίου και της παλαιίστρας με αντάλλαγμα ένα στεφάνι ελιάς και μια θέση στην αιωνιότητα.

Μελανόμορφος αμφορέας στον οποίο εικονίζεται ένας αθλητής να φεύγει νικητής με το βαρύτιμο έπαθλό του, έναν τρίποδα (Κοπεγγάκη, Nationalmuseet / η εικόνα είναι δημοσιευμένη στο βιβλίο «Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα, σ. 33, Εκδοτική Αθηνών 1982).

